

Пытанні выкладання мовы і літаратуры ў школе і ВНУ

Н.М. Борсук

Брэст, Брэсцкі дзяржаўны тэхнічны ўніверсітэт

ТВОРЧА-НАВУКОВЫЯ ІНТАРЭСЫ ЗОІ МІХАЙЛАЎНЫ ЗАЙКА

Жыццё пасылае некаторым людзям такі лёс, які з першых крокаў свядомага быцця спрыяе развіццю іх прыроднага дару. Магчыма, абраны імі шлях час ад часу будзе складвацца цяжка, нешчасліва, нават трагічна, але ж першай ноце, якую ўзяў чалавек годна і важна, ён не здрадзіць ужо да самага канца. Безумоўна, гэта мае дачыненне да асоб самадастатковых, мэтанакіраваных, годных, моцных духам, шчырых рамантыкаў. Менавіта такой асобай і з'яўляецца Зоя Міхайлаўна Зайка.

Амаль пяцьдзесят гадоў Зоя Міхайлаўна шчыруе на ніве філалогіі. Прайшла шлях ад настаўніцы (чацырнадцатца гадоў працавала ў Рэчыцкай сярэдняй школе № 1 Брэсцкай вобласці) да выкладчыка ўніверсітэта (1986–2008 г. – дацэнт кафедры беларускага мовазнаўства УА “БрДУ імя А.С. Пушкіна”; з 2008 года свой лёс З.М. Зайка звязала з БрДТУ). Усё сваё жыццё Зоя Міхайлаўна вучыць маладых людзей самаму дзіўнаму цуду на Зямлі – мове. Яна верыць у магічную сілу слова. Не стамляецца паўтараць, што “да слова трэба ставіцца паважліва, бо яно жывое, неабходна ўмела выкарыстоўваць слова ў маўленні, каб яно ў нашай мове не адчувала сябе скалечаным, няўдала пазычаным, і тады яно адкрые нам свае таямніцы”.

На кафедры беларускага мовазнаўства УА “БрДУ імя А.С. Пушкіна” Зоя Міхайлаўна працавала 22 гады. Яна лічыць сябе шчаслівым чалавекам, бо ўлілася ў творчы калектыў, калі ім кіравала Г.М. Малажай, нястомны, сумленны навуковец, мудры кіраўнік, абаяльная жанчына. Зоя Міхайлаўна, выхаваная на традыцыях класічнай навуковай школы БДУ, была прыемна ўражана выступленнемі сваіх калег на семінарах, канферэнцыях, з захапленнем перачытвала артыкулы супрацоўнікаў кафедры: “Яны даследавалі мастацка-выразныя сродкі ў творчасці пісьменнікаў, фразеалогію. Па гэтай прычыне мовазнаўчыя артыкулы чыталіся на адным дыханні, успрымаліся жыва, светла, загадкава”. Зоі Міхайлаўне імпанаваў і той факт, што ў сваёй творчай педагагічнай працы яе калегі не забывалі ўлічваць метадычную айчынную спадчыну, у першую чаргу погляды Я. Коласа на ролю ўрокаў роднай мовы ў вучэбна-выхаваўчым працэсе, на думку якога “навучальны працэс не можа абмяжоўвацца выключна адукацыйнымі мэтамі і задачамі, ён павінен быць цесна звязаны з выхаваннем асобы”.

Разам са сваімі калегамі дацэнт З.М. Зайка знаходзілася ў пастаянным пошуку формаў і сродкаў навучання. Не адно пакаленне школьнікаў набывала веды па падручніках “Беларуская мова: падручнік для 7 класа школ з рускай мовай навучання” [4] і “Беларуская мова: падручнік для 8 класа школ з рускай

мовай навучання” [5], у напісанні якіх Зоя Міхайлаўна прыняла непасрэдны ўдзел разам з Галінай Мікалаеўнай Малажай і Нінай Мікалаеўнай Чалюк. Вышэйназваныя выданні карысталіся поспехам як сярод вучняў, так і сярод настаўнікаў. Невыпадкова падручнік для 7 класа перавыдаваўся ажно тры разы.

У адпаведнасці з зацверджанай Міністэрствам адукацыі праграмай і падручнікам для 7 класа агульнаадукацыйнай школы з рускай мовай навучання падрыхтавана было і прыкладнае планаванне ўрокаў беларускай мовы і літаратуры. З.М. Заіка таксама ўваходзіла ў склад аўтарскага калектыву. Мовазнаўчы-практыкі ўлічылі рэальныя магчымасці вучняў, таму вырашылі не скоўваць творчую ініцыятыву педагога, не абмяжоўваць яго вопыт і, як вынік, прапанавалі планаванне ў двух варыянтах [6].

Галіна Мікалаеўна Малажай мудра раіла Зоі Міхайлаўне не распыляцца ў сваіх навуковых зацікаўленнях, а мэтанакіравана крочыць па аднойчы абраным шляху. Усё сваё свядомае жыццё даследчыца займаецца найменш распрацаваным разрадам лексікі – адтапанімічнымі дэрыватамі. Менавіта гэтай праблеме прысвечана і яе кандыдацкая дысертацыя “Адтапанімічныя дэрываты ў арэале гаворак Заходняга Палесся Беларусі”, якую З.М. Заіка абараніла ў 1994 г. пасля заканчэння аспірантуры пры Інстытуце мовазнаўства імя Я. Коласа Акадэміі навук Рэспублікі Беларусь.

Безумоўна, Зоя Міхайлаўна ўнесла годны ўклад у вырашэнне акрэсленай праблемы. Яна склала “Слоўнік тапонімаў і адтапанімічных дэрыватаў у арэале заходнепалескіх гаворак”, які ўключае 704 артыкулы [1]. Заслуга мовазнаўцы заключаецца перш-наперш у тым, што даследчыца апісала ўвесь рэстр катаяконімаў і ад’ектонімаў у арэале беларускіх заходнепалескіх гаворак. А гэта, пагадзіцеся, значны крок па ўкладанні поўнага слоўніка ад’ектонімаў і катаяконімаў Рэспублікі Беларусь. Па-другое, праца З.М. Заіка спрыяе папулярнасці і замацаванню ў літаратурнай мове тых формаў і варыянтаў, што склаліся традыцыйна і адпавядаюць словаўтваральным заканамернасцям беларускай літаратурнай мовы. Па-трэцяе, укладанне слоўніка дапаможа пазбегнуць у вуснай мове, прэсе, справаводстве неапраўданага, а то і памылковага выкарыстання дыялектных і размоўных формаў і варыянтаў.

Падчас вучобы ў Інстытуце мовазнаўства лёс падарыў Зоі Міхайлаўне сустрэчу з таленавітым вучоным, прыгожай жанчынай Валянцінай Пятроўнай Лемцюгавай. Дарэчы, Валянціна Пятроўна была навуковым кіраўніком З.М. Заіка па напісанні кандыдацкай дысертацыі. Але не гэта галоўнае. Дзвюх жанчын з’яднаў боль за лёс нацыянальнай тапаніміі. “Тапонімы, – шчыра пераканана В.П. Лемцюгова, – гэта вочы краіны. З глыбіні вякоў яны высвечваюць гістарычны лёс народа, яго культурныя і духоўныя набыткі, яго менталітэт. Мне не ўсё роўна, што будучь высвечваць гэтыя вочы: гісторыю і культуру народа, яго незалежнасць, самабытнасць мовы або нашу нядбайнасць, бяспамяцтва, рабалецтва, невуцтва і бескультур’е” [3, с. 5]. Па прапанове Валянціны Пятроўны Зоя Міхайлаўна ўзялася за складанне нарматыўнага даведніка “Назвы населеных пунктаў Рэспублікі Беларусь. Брэсцкая вобласць” [2]. У прыватнасці, З.М. Заіка даследавала Камянецкі, Маларыцкі, Столінскі раёны.

Яна сабрала разам са сваімі калегамі, якія займаліся вывучэннем іншых рэгіёнаў, альтэрнатыўна афіцыйнаму матэрыялу, на аснове якога сфарміравалася рубрыка “Варыянтны назваў населеных пунктаў”.

Апошнім часам актуалізуюцца праблемы міжкультурнага дыялога. Зоя Міхайлаўна гэта добра адчувае, бо ўжо на працягу дзесяці гадоў вучыць рускай мове замежных студэнтаў з Кітая, Туркменістана, Турцыі, Лівана, Нігерыі, Бангладэш, Пакістана, Шры-Ланкі. Спасціжэнне прыгажосці рускага слова, карэктроўка і замацаванне ведаў па граматыцы, фарміраванне маўленчых навыкаў – вось далёка не поўны пералік задач, якія даводзіцца вырашаць Зоі Міхайлаўне штодзённа, выкладаючы рускую мову як замежную. Сваю галоўную задачу яна бачыць у дапамозе замежным навучэнцам дасягнуць такога ўзроўню камунікатыўнай і моўнай кампетэнцыі у вучэбнай і вучэбна-прафесійнай сферах дзейнасці, які дазволіць ім працягваць навучанне па абранай спецыяльнасці. Напісаня Зояй Міхайлаўнай вучэбных выданняў па навучанні мове спецыяльнасці, як паказвае практыка, дапамагаюць студэнтам з замежных краін паспяхова авалодаць праграмай дысцыпліны “Руская мова. Прафесійная лексіка”.

Добрым дарадцам у развіцці міжкультурных стасункаў Беларусі і Украіны з’яўляецца “Украінсько-білоруський розмовник” [7], складзены З.М. Заіка ў супрацьдзейнасці з З. Тэрлаком, а таксама “Беларуска-ўкраінска-рускі размоўнік” (аўтары-складальнікі – З.М. Заіка, М.І. Новік, З.М. Тэрлак) [8]. Яны прызначаны для шырокага кола асобаў, якія на практыцы жадаюць авалодаць навыкамі элементарных зносін на беларускай мове. Звяртае на сябе ўвагу дадатак (у другім выданні), дзе пададзены часта ўжывальныя фразеалагізмы, узоры беларускага словазмянення, беларускія песні і тэксты для самастойнага чытання. Гэтыя выданні ўбачылі свет падчас працы Зоі Міхайлаўны ў Львоўскім нацыянальным універсітэце імя Івана Франка (1999–2000 гг.), дзе яна вучыла ўкраінскіх студэнтаў беларускай мове.

Мовазнаўца З.М. Заіка ўдзяляе ўвагу і вельмі важнаму віду міжмоўнай камунікацыі – перакладу. На думку вучонага, гэты від маўленчай дзейнасці неабходны для забеспячэння магчымасці зносін паміж людзьмі, якія гавораць на розных мовах. Нельга не пагадзіцца з даследчыцай, што “перакладчык мастацкага твора мае права на сваё ўспрыманне свету, галоўнае, каб яно супадала па сваёй семантычнай інфармацыі з копіяй арыгінала. У перакладзе могуць быць выкарыстаны іншыя, чым у арыгінале, лінгвістычныя сродкі, аднак неабходна, каб ён захоўваў тыя ж фарбы, інтэнсіўнасць, рух, усё тое, што складае яго мастацкую сутнасць, яго эмацыянальна-эстэтычную інфармацыю” [9, с. 58]. Менавіта з гэтых пазіцыяў і супастаўляе З.М. Заіка ўрыўкі з арыгінала і перакладу твора А. Міцкевіча “Пан Тадэвуш” Я. Семяжонам і Б. Тарашкевічам. Як бачна, аўтару артыкула “Месца перакладу ў сістэме практычных заняткаў па сучаснай беларускай мове на філалагічным факультэце” блізкі даслоўны, вольны і адэкватны пераклады. Але для твораў мастацкай літаратуры, па перакананні Зоі Міхайлаўны, “дамінантнай з’яўляецца камунікатыўная функцыя, менавіта мастацка-эстэтычная ці паэтычная” [9, с. 57].

У навуковых артыкулах З.М. Заіка не толькі робіць спробу стварыць як мага больш поўнае і аб'ектыўнае ўяўленне пра стан айчыннага перакладу, але і далучаецца да перакладчыцкай дзейнасці. Зоя Міхайлаўна перакладае артыкул Мэрчына Фёлькеля [10], вучонага, які займаецца вывучэннем лужыцка-беларускіх культурных сувязей, кантактаў, якія пачаліся ў далёкім 1882 г., а потым перапыніліся больш чым на стагоддзе. Сустрэча з М. Фёлькелем, вывучэнне верхня-лужыцкай мовы – найстаражытнейшай славянскай мовы – дазволілі Зоі Міхайлаўне правесці цікавае супастаўленне словаўтваральнай сістэмы адтапанімічных дэрыватаў (у прыватнасці ад'ектонімаў) у трох роднасных славянскіх мовах – беларускай, украінскай, верхнялужыцкай – і ўстанавіць іх актуальныя і адрозныя заканамернасці ў словаўтваральным працэсе ад'ектонімаў [11, с. 70]. Дарэчы, З.М. Заіка ў сваіх навуковых даследаваннях аддае перавагу параўнальнаму метаду. На думку мовазнаўцы, менавіта гэты метаду з'яўляецца найбольш эфектыўным, таму што параўноўваюцца і супастаўляюцца цэласныя сістэмы разам з унутранымі сувязямі і заканамернасцямі іх структурнай арганізацыі.

Беларускі чытач удзячны перакладчыцы за тое, што яна данесла да яго інфармацыю аб намаганнях К. Краўца, А. Траяноўскага, А. Зарыцкага з беларускага боку, Кіта Лоранца, Ю. Млынкі з сербалужыцкага зрабіць сербалужыцка-беларускія кантакты шырокай з'явай. Дзякуючы гэтай працы, Зоя Міхайлаўна ў чарговы раз мела магчымасць пераканацца, што захаванне і развіццё мовы мае рашаючае значэнне для фарміравання нацыянальнай свядомасці і ўвогуле жыцця народа.

Як бачна, З.М. Заіка, таленавіты і прызнаны педагог, навуковец, імя якога вядома не толькі ў межах Беларусі, працягвае памнажаць як дабрыню і прыгажосць міжлюдскіх адносін, так і гуманітарна-філалагічныя веды – праз свае навуковыя даследаванні. На сённяшні дзень іх налічваецца каля сотні. З горадасцю называе Зоя Міхайлаўна імёны тых, хто насычаў і насычае яе духоўна, інтэлектуальна – Ф.Д. Клімчук, В.П. Лемцогова, Г.М. Малажай, А.М. Булыка...

Спіс выкарыстанай літаратуры

1. Заіка, З. М. Слоўнік тапонімаў і адтапанімічных дэрыватаў у арэале заходнепалескіх гаворак / З. М. Заіка. – Брэст : Выд-ва БрДУ імя А. С. Пушкіна, 2001. – 68 с.
2. Лемцогова, В. П. Назвы населеных пунктаў Рэспублікі Беларусь. Брэсцкая вобласць / В. П. Лемцогова, З. М. Заіка. – Мінск : Тэхналогія, 2010. – 319 с.
3. Лемцогова, В. П. Чым пагражае ўмяшанне ў тапанімію? / В. П. Лемцогова // Наша ніва. – 2014. – 28 студз. – С. 5–6.
4. Малажай, Г. М. Беларуская мова для 8 класа / Г. М. Малажай, З. М. Заіка, Н. М. Чалюк. – Мінск : НІА, 2004. – 80 с.
5. Малажай, Г. М. Беларуская мова для 8 класа / Г. М. Малажай, З. М. Заіка, Н. М. Чалюк. – Мінск : НІА, 2005. – 128 с.
6. Прыкладнае планаванне ўрокаў беларускай мовы і літаратуры ў 7 класе агульнаадукацыйнай школы з рускай мовай навучання / З. М. Заіка [і інш.]. – Мінск : Аверсэв, 2002. – 62 с.
7. Заіка, З. Украінсько-білоруський розмовник : навч. посіб. для філол. фак. ун-тів / З. Терлак, З. Заіка ; ред. Г. М. Моложай. – Львів : Світ, 2000. – 204 с.

8. Заіка, З. М. Беларуска-украінска-рускі размоўнік : давед. для студэнтаў-філолагаў ВНУ / З. М. Заіка, М. І. Новік, З. М. Тэрлак. – Брэст : Выд-ва БрДУ імя А. С. Пушкіна, 2007. – 217 с.

9. Заіка, З. М. Месца перакладу ў сістэме практычных заняткаў па сучаснай беларускай мове на філалагічным факультэце / З. М. Заіка // Вечныя праблемы і вобразы ў творчасці А. Міцкевіча : зб. матэрыялаў навук.-практ. канф. “Асоба і творчасць А. Міцкевіча ў кантэксце сусветнай літаратуры” / пад рэд. У. А. Сенькаўца. – Брэст : Выд-ва БрДУ імя А. С. Пушкіна, 1998. – С. 54–57.

10. Заіка, З. М. Узаемасувязі ўзбагацілі літаратурнае жыццё / З. М. Заіка // Польшча. – 2001. – № 4. – С. 194–205.

11. Заіка, З. М. Супастаўленне словаўтваральных мадэляў ад’ектонімаў у беларускай, украінскай і верхнелужыцкай мовах / З. М. Заіка // Питання сорабістыкі : зб. навук. арт. пад рэд. В. Моторного та Д. Шольце. – Львів : Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка, Ін-т у Будишині, 2000. – С. 70–73.